

'תיקון עולם'

בעקבות גלגולו
של מושג

אבו
דרד

תיקון עולם

תקציר היחידות ומדריך להפעלת המערך

המושג 'תיקון עולם' מתייחס לשיפור ושכלול חיי החברה והאנושות בתחומים מוסריים, חברתיים ורוחניים. האדם נדרש לקחת אחריות על מעשיו, גם אם השפעתם אינה מיידית או גלויה לעין.

פתיחה

א) שלב היצירה: בסיפור הבריאה בספר בראשית, העולם נברא כ"טוב מאוד". האדם קיבל אחריות לשמור עליו ולהימנע מהשחתתו, ואחראי על יצירת סדר והרמוניה בטבע. התפיסה הזו מודגשת גם באזהרת הקב"ה לאדם הראשון "אם קלקלת – אין מי שיתקן אחריך".

ב) שלב הקלוקל: בסיפור המבול, העולם מגיע לשפל מוסרי וחברתי, וכתוצאה מכך "ותמלא הארץ חמס" השחיתות והעוול החברתי גורמים להשחתת הבריאה כולה. זהו דגם קלאסי של הידרדרות מוסרית שמשפיעה לא רק על בני האדם, אלא גם על הטבע והחברה.

ג) תיקון העולם בידי האדם: לאחר המבול, הא-ל לא מתערב ישירות בתיקון העולם, אלא מטיל את האחריות על האדם. לפי הרב יונתן זקס, המושג "תיקון עולם" משקף סוג אחר של אחריות, המחייבת את האדם לראות את המציאות כולה ולפעול למענה. בכך האדם הופך לשותף אקטיבי בתיקון ושיפור העולם. אברהם הראשון לצאת מארבע אמותיו מארצו וממולדתו ולהתחיל לתקן - דרך חדשה לעשות משפט וצדקה בארץ.

ד) תיקון עולם - חזון גאולה לעתיד לבוא: תפילת 'עלינו לשבח' מבטאת את חזון הגאולה, שבו העולם יתוקן תחת מלכות ה'. הביטוי המופיע לראשונה "לְתִקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי" משקף תקווה לשלמות רוחנית ומוסרית, אך אינו קריאה לפעולה ישירה. הנבואות, כמו "וּכְתַבְתּוּ חֻבּוֹתֵם לְאֹתִים", מחזקות את הרעיון של שלום עולמי בעתיד. תיקון עולם כאן נתפס כהתערבות א-לוהית, בניגוד לגישות הרואות בו אחריות אנושית מעשית.

ה) תיקון עולם בספרות חז"ל - גישה משפטית וחברתית: חז"ל השתמשו בביטוי "מפני תיקון העולם" לצורך הצדקת תקנות שנועדו לשמור על יציבות חברתית ומשפטית. תיקונים אלו כללו נושאים כמו דיני אישות, צדקה, פדיון שבויים, וכללים כלכליים שמטרתם למנוע ניצול ועוול, כגון: פדיון שבויים, הגנה על זכויות האישה, שמירה על היציבות הכלכלית.

ו) תיקון עולם בקבלה - איחוד ושיבה למקור: בתורת הקבלה, פותח הרעיון של התיקון הקוסמי, בו העולם נתפס כשרוי בגלות ופירוד, והתיקון מוביל לאיחוד ושיבה למקור קבלת האר"י, הרחיבה את המושג, כאשר מעשי המצוות נתפסים כפעולות של תיקון ואיחוד. התשובה של הקבלה הלוריאנית היא שהגאולה מתקדמת בצעדים קטנים מעשה אחר מעשה, יום אחר יום כל מעשה מתקן רסיס שבור אחד של העולם, אין דרך קיצור.

ז) תיקון עולם בעת החדשה - גישות ציוניות וחברתיות: בעת החדשה, תיקון עולם קיבל משמעויות סוציאליסטיות וציוניות, והפך לעיקרון מוסרי אוניברסלי הכולל צדק חברתי, שוויון, קיימות ופעילות חברתית. ביהדות ארה"ב, המושג משמש כבסיס ליצירת זהות יהודית קולקטיבית שאינה בהכרח דתית, אלא תרבותית ואתית. כפי שהמקרא מעיד על אברהם "כִּי יִדְעַתְוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצְאָה אֶת-בְּנֵיו... לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח ט).

המושג תיקון עולם נתפס כעיקרון-על הכולל מאבקים למען צדק חברתי, שוויון וקיימות, ומהווה גישה יהודית רחבה לתיקון החברה והעולם כולו. הרב זקס מדגיש שהמושג תיקון עולם הפך ממושג תאורטי לעקרון מעשי המחייב את האדם לפעול לשיפור המציאות כאן ועכשיו.

תיקון עולם – בעקבות גלגולו של מושג

מדריך להפעלת מערך 'תיקון עולם' (60 דק')

מטרת הסדנה: להכיר את מושג תיקון עולם בהתפתחותו ההיסטורית, להעמיק במשמעותו דרך לימוד מקורות ולבחון כיצד ניתן ליישמו בחינוך ובחברה.

שלבי הסדנה:

פתיחה במליאה (10 דקות) - מבוא לנושא

- הצגת המושג תיקון עולם והשתנותו לאורך הדורות
- שאילת שאלה פתוחה לדיון: מה תיקון עולם בעיניכם?
- עיון במליאה וסקירה על סעיף א+ב.
- הצגת המתודולוגיה: לימוד בחברות קצרות (ספידי דייט), כל זוג לומד מקור אחד עם בן זוג מחדש.

לימוד בחברות (5 סבבים של 5 דקות כל אחד)

- מבנה כל סבב:
1. כל זוג מקבל קטע מהמסמך (חלקים מסודרים לפי התפתחות המושג, סעיפים ג+ד+ה+ז).
 2. הזוג לומד במשך 5 דקות ומנסח תובנה מרכזית.
 3. עצירה קצרה - שיתוף תובנות במליאה (3 דקות).
 4. החלפת זוגות ולימוד מקור חדש (סה"כ 5 סבבים)

סיכום במליאה (15 דקות) - דיון מסכם ויישום מעשי

שיתוף מסקנות:

כל משתתף מתבקש להציג נקודה משמעותית שלמד. איך ניתן ליישם את ערכי תיקון עולם בחיי היומיום שלנו? כל משתתף כותב על פתק פעולה אישית/חינוכית שהוא מתחייב לה לתיקון עולם.

תיקון עולם אישי

כל משתתף כותב על פתק פעולה אישית/חינוכית שהוא מחויב ל'תיקון עולם' בהיבטים הבאים:

- אישי, בית ספר-קהילה, עיר, מדינה, עולם
- הדבקה לגלובוס.
- סיכום - קריאת הסיפור עם הכוכב, בהמשך דף זה.

דגשים למנחה:

- ליצור אווירה דינמית - הגבלת זמנים שומרת על קצב.
- לשלב שאלות מנחות בזמן הלימוד הקצר.
- לעודד חיבור אישי: כיצד כל אחד רואה את מקומו בתהליך התיקון

שיטה זו הופכת את הלמידה לאינטראקטיבית, מחייבת ריכוז ומאפשרת הפנמה מעשית של המושג 'תיקון עולם'!

כוכב הים!

את הסיפור הפותח את המקור שלפניכם, על האדם האוסף את כוכבי הים, הביא הרב זקס מחיבורו של האנתרופולוג האמריקני לורן אייזלי, ובחיבורו "לרפא עולם שבור" הוא הופך אותו למשל כללי לסוגיית האחריות האנושית. אדם טייל עם שחר בחוף הים, והבחין באיש צעיר שאסף כוכבי ים שנפלטו לחוף בשפל והשליכם חזרה אל הים הוא ניגש לצעיר ושאל מדוע הוא עושה זאת, והצעיר השיב שכוכבי הים ימותו אם יחשפו לשמש הבוקר כשהם מחוץ למים.

"אבל החוף אורכו קילומטרים רבים", תמה, "ויש בו אלפי כוכבי ים".

לא תוכל להציל את כולם. "האם המאמצים שלך ישנו משהו?

הצעיר הביט בכוכב הים שבידו, והשליך אותו המימה אל חיוו, "לו" אמר, "הם ישנו".

אין אנו מתבקשים לגאול את העולם כולו במהלך אחד.

זירת הפעולה שלנו היא היום האחד, האדם האחד, המעשה האחד, נפש אחת, אמרו חז"ל היא כעולם מלא (סנהדרין ד, ה) הציל נפש - והצלת עולם. שנה את חיוו של אדם אחד והתחלת לשנות את העולם.

ביהדות יש לרעיון שם: תיקון עולם.

'תיקון עולם'

לאדם יש **אחריות** אישית על פעולותיו, גם אלה שתוצאותיהן אינן ניכרות לעיניו, רחוקות ממנו ויורגשו רק בטווח הארוך. הן הפגיעה בעולם והן האחריות לתיקונו מבוססות על צירוף מעשיהם של בני אדם רבים - חלקו של כל אחד משפיע על המכלול - לרע ולטוב. כשמדובר בסוגיות גלובליות, האחריות חוצה את כל הרצף. ממדינות וכוחות כלכליים ועד לאדם הפשוט. **'אם אתה מאמין שאפשר לקלקל, האמן שאפשר לתקן'** (רבי נחמן מברסלב).

תיקון עולם הוא מושג יהודי עתיק שמשמעותו הכללית היא שיפור ושכלול חיי החברה, ואף חיי האנושות כולה מבחינות שונות – מוסרית, חברתית ודתית-רוחנית. המושג עבר גלגולים שונים לאורך היצירה היהודית לדורותיה, מאז תקופת המקרא, דרך סידור התפילה ויצירתם של חז"ל (ואחרים) ועד ימינו.

גלגולו של המושג 'תיקון עולם'

א יצירה

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱ-לֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ:
וְהָאָרֶץ הִיְתָה תֵהוֹ וְבָהוּ וְחָשֶׁךְ עַל-פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ
אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים יְהִי
אֹר וַיְהִי-אֹר: וַיֵּרָא אֱ-לֹהִים אֶת-הָאָרֶץ כִּי טוֹב וַיַּבְדֵּל
אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: ... וַיֵּרָא אֱ-לֹהִים אֶת-
כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר
יוֹם הַשְּׁשִׁי:

ואף ישנה אזהרה מפי הא-ל לבני האדם:

**"רֵאה אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים כִּי מִי יוּכַל לְתַקֵּן אֶת
אֲשֶׁר עָוְתוּ" (קוהלת):**

בְּשַׁעַה שֶׁבָרָא הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אָדָם הָרֵאשׁוֹן,
נָטְלוּ וְהִחְזִירוּ עַל כָּל אֵילָנֵי גֶן עֵדֶן, וְאָמַר...לוּ, רֵאה
מַעֲשֵׂי כִּמָּה נָאִים וּמִשְׁבְּחֵי הֵן, וְכֹל מֵה שֶׁבָרָאתִי
בְּשִׁבְלֶךָ בְּרֵאתִי, תֵּן דַּעְתְּךָ שְׁלֵא תִקְלַקֵּל וְתִחְרִיב אֶת
עוֹלָמִי, שָׂאֵם קִלְקַלְתָּ אִין מִי שִׁיתְקֵן...אֲחֵרֶיךָ (קוהלת
רבה ז', י"ג)

שאלות מפתח לדיון:

1. מהו המסר המרכזי של הבריאה כפי שמופיע בפסוקים מספר בראשית?
2. כיצד מתאר המדרש את תפקיד האדם בעולם?
3. מה משמעות המשפט "אם קלקלת אין מי שיתקן אחריו"?

שאלות לניתוח והעמקה:

1. כיצד ניתן ליישם את האחריות על העולם בחיים האישיים והחינוכיים?
2. מהן הדילמות האתיות שמתעוררות כתוצאה מהאחריות האנושית לתיקון עולם?
3. הקביעה כי העולם נברא "טוב מאוד" וכיצד ניתן לשמר זאת?

שאלות ליישום אישי וחינוכי:

1. אילו פעולות מעשיות ניתן לבצע בבית הספר או בקהילה כדי לקדם את הרעיון של תיקון עולם?
2. כיצד ניתן לחנך את התלמידים לאחריות סביבתית ומוסרית לאור הטקסט?
3. מהו תפקידנו כמנהלים וכמחנכים בשמירה על "מעשה הבריאה" בביה"ס?

עקרונות מרכזיים מתוך הטקסט

1. הבריאה כהתגלמות השלמות והסדר האלוקי:

- « הבריאה מתארת סדר מושלם בו כל חלק נבדל ותואם את ייעודו.
- « האור מסמל את הטוב והסדר האלוקי, והוא מופרד מהחושך כחלק מתהליך הבריאה.

2. האחריות שניתנה לאדם על הבריאה:

- « האדם נברא אחרון אך הוא נבחר כאחראי על העולם כולו.
- « הקב"ה מזהיר את האדם להימנע מהשחתה ומציין שאין מי שיתקן אחריו.

3. העולם כמתנה מופלאה לאדם:

- « כל מה שנברא, נברא עבור האדם, מתוך מחשבה על טובתו ועל אחריותו כלפיו.
- « האדם נדרש להכיר בייחודיות הבריאה ולנהוג בה בתבונה וברגישות.

4. האזהרה מפני ההשלכות של קלקול העולם:

- « אם האדם מקלקל את הבריאה, הוא אחראי על ההשלכות, ואין מי שיבוא אחריו לתקן את הנזק.
- « האחריות איננה רק פיזית, אלא גם מוסרית ורוחנית.

5. החובה להעריך ולשמור על העולם:

- « האדם נדרש להיות שותף לבריאה ולפעול מתוך אחריות, תוך שמירה על האיזון והיופי הטבעי של העולם.
- « יש הכרה בכך שהבריאה היא בעלת ערך פנימי ועל האדם לכבדה.

ב הקלקול - השבר (נקודת הסוף)

ותשחת הארץ לפני הא־להים ותמלא הארץ חמס: וירא א־להים את־הארץ והנה נשחתה כי־השחית כל־בשר את־דרךו על־הארץ: ויאמר א־להים לנח קח כל־בשר בא לפני כי־מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את־הארץ: (ספר בראשית פרק 1 פסוקים יא-ג)

קלקול מוסרי מביא להשחתה ומבול

בני האדם והטבע הם חלק ממערכת אחת, פיזית ומטפיזית, שיש בתוכה זיקות גומלין. אפקט הפרפר: משק כנפי הפרפר בקצה אחד של הגלובוס עשוי להשפיע על תופעות רבות בקצהו האחר.

"בורא אחד ברא את הכל... ואותו בורא קבע בתורתו מהו המוסר המביא לקדושה. הטבע והמוסר עבורנו מבוססים על אותו עיקרון. בורא אחד ברא את שניהם הוא **קבע את החוקים שעל פיהם מתנהג הטבע וקבע את הערכים המחייבים אותי כבן אדם**. אם האדם משחית דרכו הופך העולם כולו בסופו של דבר למושחת". (יהודא ליאון אשכנזי, סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמוד 275)

יוצא מדבריו שההתנהגות המוסרית של האדם משפיעה על מתיקותם של הפירות ויופי הפריחה.

"מעשה אחד של האדם, טוב או רע, ישפיע לא רק על האדם ועל סביבתו הקרובה כי אם גם על המתרחש בצידו השני של העולם... והאדם המתחבר למוסריות מסוגל לשנות גם את החוקיות של הטבע... כשקין רוצח את הבל, מתחילות החיות לטרוף, והאדם מאבד את השליטה עליהן". (יהודא ליאון אשכנזי, סוד העברי ב' עמוד 38)

שאלות מפתח לדיון:

1. מהו הקשר שמציג הפסוק בין השחתת הארץ לבין המבול?
2. כיצד מוסבר בטקסט הרעיון של "אפקט הפרפר" בהקשר מוסרי?
3. צמחה תפקיד האדם בעולם לפי הטקסט, וכיצד הוא משפיע על הסביבה?

שאלות לניתוח והעמקה:

1. באיזו מידה ניתן לראות במקרים היסטוריים נוספים השלכות דומות של השחתה מוסרית על הטבע?
2. האם אנו יכולים ללמוד מהסיפור של נוח דרכים להתמודד עם אתגרים מוסריים בעולם כיום?
3. מהי המשמעות של האובדן המוסרי שמוביל לאובדן השליטה בטבע, וכיצד ניתן לתקן זאת?

שאלות ליישום אישי וחינוכי:

1. כיצד ניתן לחנך תלמידים לאחריות סביבתית מתוך הבנה שמעשיהם משפיעים על העולם כולו?
2. אילו פעולות חינוכיות ניתן לנקוט כדי להמחיש את הרעיון של תלות הדדית בין אדם לטבע?
3. איך ניתן לשלב את רעיון תיקון העולם כחלק ממערכת הערכים הבית ספרית?

עקרונות מרכזיים מתוך הטקסט

1. הקשר בין מוסר להשחתה פיזית:

- « העולם הוא מערכת אחת שבה מעשי האדם משפיעים ישירות על הסביבה הפיזית והמוסרית.
- « השחתה מוסרית מובילה להשחתה פיזית ולהתפוררות חברתית כללית.

2. אחריות האדם לעולם:

- « לכל אדם יש אחריות מוסרית, לא רק כלפי עצמו אלא גם כלפי העולם כולו.
- « תיקון העולם או השחתתו נמצאים בידיו של כל פרט ופרט.

3. אפקט הפרפר המוסרי:

- « פעולה מקומית של האדם יכולה להשפיע בצורה רחבה על מקומות וזמנים רחוקים.
- « מעשה אחד, טוב או רע, עשוי לשנות מציאות רחבה מעבר למידי ולנראה.

4. תלות הדדית בין האדם לטבע:

- « האדם והטבע אינם נפרדים; פגיעה מוסרית של האדם פוגעת באיזון הטבעי.
- « התורה מלמדת שהאדם אחראי לשמירה על חוקי הבריאה כחלק משותפות עם הבורא.

5. השלכות מעשיות של התנהגות מוסרית:

- « מוסריות האדם משפיעה על איכות הסביבה, פרי האדמה ושלום הבריאה.
- « שיבוש מוסרי מוביל להרס סביבתי ולשיבוש טבעי גלובלי.

6. אובדן השליטה כתוצאה מהשחתה:

- « כאשר האדם משחית את דרכו, הוא מאבד שליטה על הבריאה, כפי שמתואר ברצח הבל והשלכותיו על בעלי החיים.
- « ההשפעה השלילית של חטאים מוסריים מרחיבה את עצמה לתחומי חיים שונים.

תיקון העולם בידי האדם

לפי פרשנותו של הרב זקס, הלקח מסיפור המבול המקראי הוא שאחריו האל שוב אינו מתערב במישרין בעולם. הוא מאמין באדם, סומך עליו, ונותן בידו את מלוא היכולת והאחריות לתקן, גם אם קלוקל.

לטענת הרב זקס, המושג היהודי העתיק "תיקון עולם" הוא בדיוק המושג הדרוש כיום, ולכן עשויה להיות בו בשורה לעולם כולו. המושג 'תיקון עולם' מבסס סוג אחר של אחריות, שבה האחריות של אדם אינה רק למעשיו האישיים ולתוצאתם, כמו בשפה המשפטית המקובלת, אלא למציאות כולה. מקורה הוא המחויבות כלפי המוחלט, הנצח (בשפה דתית: האל). האדם אינו רשאי להסתפק באחריות מצומצמת, אלא כאדם שנברא 'בצלם א-לוהים' יש בידיו היכולת, הזכות ואף החובה לראות לנגד עיניו מציאות שחורגת מן ה"כאן ועכשיו" המידי, וגם חורגת מקיומו הפרטי של אדם הן במקום והן בזמן. אחריות מוחלטת כזו היא לדבריו אוניברסלית, משותפת לכל בני האדם, בני דתות ותרבויות שונות, ומחויבת המציאות.

שאלות מפתח לדיון:

1. מהי משמעות האחריות שניתנה לאדם לאחר המבול לפי הרב זקס?
2. מדוע נבחר אברהם להיות הראשון לתיקון העולם ומה הלקחים שניתן ללמוד מבחירתו?
3. מהי המשמעות של "קריאה בשם ה'" בהקשר של תיקון עולם?

שאלות לניתוח והעמקה:

1. כיצד תפיסת האחריות האנושית בעולם משתנה בין תקופת נוח לתקופת אברהם?
2. מהם ההבדלים בין האחריות האישית לאחריות חברתית ואוניברסלית לפי הטקסט?
3. כיצד הרעיונות של צדקה ומשפט יכולים לעזור בשיפור החברה בימינו?

שאלות ליישום אישי וחינוכי:

1. כיצד ניתן לחנך תלמידים לאחריות חברתית ולתיקון עולם בהשראת אברהם?
2. אילו יוזמות מעשיות בבית הספר יכולות לשקף את המסר של תיקון עולם?
3. כיצד ניתן לעודד תלמידים להסתכל מעבר למציאות המיידית ולהתחייב לתהליכי שינוי ארוכי טווח?

1 הראשון לתיקון העולם

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ מֵאַרְצְךָ וּגְו', רַבִּי! יִצְחָק פִּתַח: שְׁמַעִי בַת וְרָאִי וְהִטִּי אָזְנְךָ וְשִׁכַחִי עִמָּךְ וּבֵית אַבִּיךָ, אָמַר רַבִּי! יִצְחָק מָשַׁל לְאַחַד שְׁהִיָּה עוֹבֵר... מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְרָאָה בִּירָה אִסַּת דּוֹלְקָתָ, אָמַר תֹּאמַר שְׁהַבִּירָה הַזֹּאת בְּלֹא מִנְהִיג, הַצִּיץ עָלָיו בְּעַל הַבִּירָה, אָמַר לוֹ אֲנִי הוּא בְּעַל הַבִּירָה.... (בראשית רבה ל"ט:א')

אברהם נבחר בגלל הערנות והחיפוש שלו, בעל הבירה היה שם כבר קודם, והארמון היה מואר מאז ומעולם, אבל עד לאברהם אנשים עברו ליד הארמון ולא הציצו עליו.

ואז אברהם החל לקרא בשם ה', הוא מחדש לכל סביבותיו שלקרא בשם ה' משמעותו לקבל אחריות למערכת החברתית שבה אתה פועל, ההתבוננות שלו לאורו של הארמון מניעה אותו לצאת מארבע אמותיו מארצו וממולדתו ולהתחיל דרך חדשה לעשות משפט וצדקה בארץ.

כִּי יִדְעֹתֶיךָ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְלָה אֶת־בְּנֵיךָ וְאֶת־בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָכָךָ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט (בראשית יח יט)

ירמיה הנביא חי בתקופה שלפני החורבן וראה שלטון בריקבון והוא תובע חזרה אל ה' על ידי תיקון החברה.

כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יְהוָה חֲכֵם בְּחֻמָּתוֹ וְאֱלֹהֵי יְהוָה הַגָּבֹר בְּגִבּוֹרָתוֹ אֱלֹהֵי יְהוָה עֲשִׂיר בְּעִשְׂרוֹ: כִּי אִם־בְּצִאֲת יְהוָה הַמְתַּהַלֵּל הַשָּׁכֵל וְיִדַע אוֹתוֹ כִּי אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצְדָקָה בְּאֶרֶץ כְּנָעַן חֲפָצְתִּי נְאֻם־ה': (ירמיה ט, כב-כד)

עקרונות מרכזיים מתוך הטקסט

1. האחריות המלאה של האדם לתיקון העולם:

- « לאחר המבול, האל מעניק לאדם את מלוא האחריות לשיקום ותיקון המציאות, מתוך אמון ביכולתו להוביל שינוי חיובי.
- « האחריות אינה מוגבלת להשלכות הישירות של מעשיו, אלא כוללת מחויבות רחבה לכלל החברה והמציאות.

2. תיקון עולם כיעוד אוניברסלי:

- « תיקון עולם אינו מוגבל למעשים אישיים, אלא מתפרס על פני מציאות כוללת, חוצה זמנים ותרבויות.
- « מחויבות האדם היא כלפי הערכים האוניברסליים של צדק ומשפט, מעבר למקום ולזמן הפרטי.

3. הבחירה של אברהם כמופת לאחריות מוסרית:

- « אברהם נבחר לתקן את העולם בזכות החיפוש האקטיבי שלו אחר משמעות ואחריות.
- « קריאתו בשם ה' מבטאת את המחויבות החברתית לצדק ולמוסר, כמודל לחיקוי לדורות.

4. התבוננות והכרה בנוכחות האל בעולם:

- « אברהם היה הראשון שהבחין בכך שלעולם יש מנהיג וכי יש לו תכלית מוסרית.
- « התובנה הזו הובילה אותו לפעול מעבר לאינטרסים אישיים ולצאת למסע של תיקון חברתי.

5. המסר הנבואי של תיקון עולם:

- « ירמיהו הנביא מדגיש כי תיקון העולם אינו נמצא בהישגים חומריים או אינטלקטואליים, אלא במעשים של חסד, משפט וצדקה.
- « הערכים הללו הם אלו שבאמת מביאים לתיקון החברה ומימוש רצון האל.

6. תיקון עולם כדרך ליצירת חברה מתוקנת:

- « האחריות לתיקון אינה רק אישית אלא גם קולקטיבית, המחייבת שיפור חברתי מתוך ערכים מוסריים יציבים.
- « שינוי המציאות דורש מאמץ מתמשך ואינו מסתיים במעשה בודד.

ד תיקון עולם בתפילת 'עלינו לשבח

בתפילה הביטוי משתלב בתפיסת חזון הגאולה לעתיד לבוא בקטע "עלינו לשבח" המסיים את כל שלוש התפילות היומיות נאמר כך: על כן נקנה לך ה' א-להינו לראות מהרה בתפארת עזר להעביר גלולים מן הארץ והאילילים פרות יכרתו לתקן עולם במלכות שדי.

המושג מופיע בצורה עקיפה בחזון הנביאים לגבי עתיד האנושות, כמו בפסוק "... וכתתו חרבותם לאתים וחריתותיהם למזמרות לא-ישא גוי אל-גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה: (ישעיהו ב, ד)

הרעיון כאן קוסמי — התפילה היא ביטוי לחזון נבואי על קץ הימים זמן שבו האנושות כולה תכיר באל האחד ותעבור אותו פה אחד. אם כן א-לוהים, לא אנחנו יתקן את העולם עלינו לשבח היא תפילה ולא קריאה לפעולה. את הדברים יש להבין ברוח דברי הנביאים, שאצלם תיקון זה נושא משמעות דתית ומוסרית כאחד.

שאלות מפתח לדיון:

1. מהו הרעיון המרכזי של תיקון עולם בתפילת עלינו לשבח?
2. כיצד הפסוק מישעיהו ב' מתאר את תיקון העולם ומה הקשר בינו לבין התפילה?
3. מה משמעות הביטוי "לתקן עולם במלכות שדי"?

שאלות לניתוח והעמקה:

1. כיצד ניתן להבין את ההבדל בין תיקון עולם כתפילה לבין תיקון עולם כפעולה מעשית?
2. האם לדעתכם עלינו להסתפק בתפילה או לשאוף לפעול לתיקון העולם? הסבירו.
3. מהו לדעתכם הקשר בין תיקון עולם לבין חזון האחדות והשלום של הנביאים?

שאלות ליישום אישי וחינוכי:

1. כיצד ניתן לשלב את הערכים של תיקון עולם בתוכנית הלימודים בבתי הספר?
2. מהי הדרך הנכונה לשלב בין תקווה פסיבית לפעולה יזומה בחיי היומיום שלנו?

עקרונות מרכזיים מתוך הטקסט

1. תיקון עולם כחזון עתידי:

« בתפילת עלינו לשבח, תיקון עולם נתפס כחלק מהגשמת חזון הגאולה העתידית, שבה כל האנושות תכיר במלכות ה' ותתקיים בעולם של אחדות ושלום.

2. תפקיד האל בתיקון העולם:

« על פי התפילה, תהליך תיקון העולם נמצא בידי האל, בעוד תפקיד האדם הוא לקוות ולהתפלל למימוש.

3. חזון הנביאים על תיקון עולם:

« הפסוק מישעיהו מציג תיקון עולם כתקופה שבה ישרור שלום עולמי ולא תהיה עוד מלחמה, ומדגיש את הייעוד האוניברסלי של עם ישראל.

4. ההיבט הקוסמי של תיקון עולם:

« הרעיון של תיקון העולם בתפילה מציג חזון אוניברסלי המתמקד בהכרה כלל עולמית באלוקות, ולא בפעולה מעשית מיידית של האדם.

5. הבדל בין תפילה לפעולה:

« בעוד שהתפילה היא ביטוי של תקווה וגאולה עתידית, אין בה בהכרח קריאה לפעולה מעשית כאן ועכשיו, אלא אמירה על עתיד מתוקן בהכוונת האל.

ה תיקון עולם בספרות חז"ל

המקור הראשון לביטוי תיקון עולם.

בספרות חז"ל מופיע המושג 'תיקון עולם' כנימוק מוסרי ומשפטי לשורה של תקנות שתיקנו נשיאי ישראל בתקופת המשנה, ונועדו להביא לתיקון מצב מעוות בתחומים שונים, כגון אישות, משפחה, כלכלה וצדק חברתי ועוד, המקור מובא בעיקר במשנה ובתלמוד, בהקשר של הסדרת החיים החברתיים והמשפטיים לטובת החברה והסדר הציבורי.

מתני' אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן, מפני תיקון העולם. ואין מבריחין את השבויין, מפני תיקון העולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר: מפני תקנת השבויין. (גיטין מה, א)

העדים חותמין על הגט, מפני תקון העולם. הלל התקין פרוזבול מפני תקון העולם (גיטין ד, ב)

"מפני תיקון העולם" — חז"ל משתמשים במונח זה בהתייחסות לתיקוני תקנות שנועדו למנוע עוולות או בעיות עתידיות (כגון חוקים לטובת נשים, עבדים ועניים).

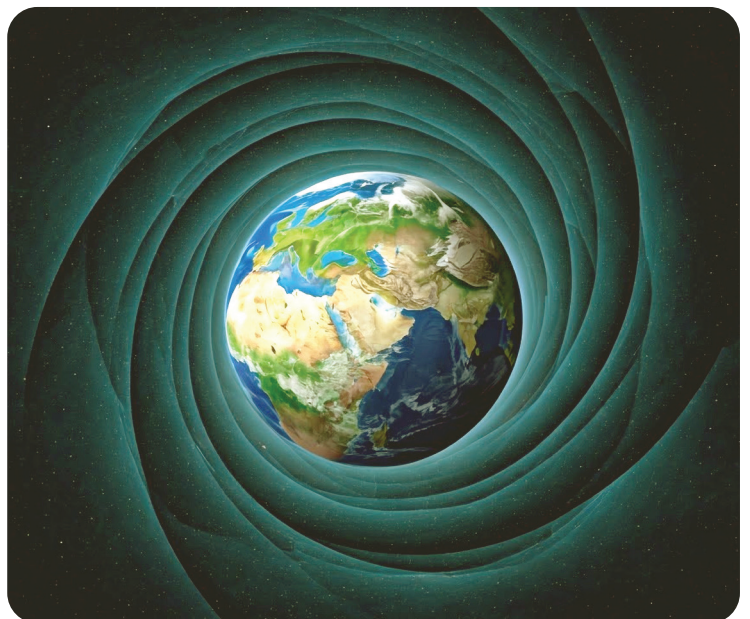
דוגמאות לתקנות חז"ל שנקבעו "מפני תיקון העולם":

✧ הגבלות על גירושין כדי להגן על זכויות האישה.

✧ פדיון שבויים כדי לשמור על יציבות חברתית.

✧ דיני צדקה והקמת מוסדות סיוע לנזקקים.

תיקון עולם כאן הוא במובן מסוים עיקרון משפטי של חקיקה לתקנת החברה זו גישה משפטית המפנה תשומת לב להשלכות ארוכות טווח של החוקים, אם כן הביטוי כאן הוא בעל משמעות מוגבלת ולא תאוריה של היקום.

שאלות מפתח לדיון:

1. מה המשמעות של הביטוי "מפני תיקון העולם" כפי שמופיע במשנה ובתלמוד?
2. כיצד תקנת פדיון שבויים משקפת את עקרון תיקון העולם?
3. מדוע חז"ל הדגישו את המונח "מפני תיקון העולם" בהקשרים שונים?

שאלות לניתוח והעמקה:

1. כיצד התקנות המשפטיות של חז"ל משקפות ערכים כמו צדק חברתי ואחריות ציבורית?
2. האם ראוי ליישם כיום עקרונות דומים כדי להתמודד עם אתגרים חברתיים מודרניים? אם כן, באילו תחומים?
3. כיצד תיקון עולם של חז"ל משלב בין צדק חברתי לבין שמירה על יציבות כלכלית?

שאלות ליישום אישי וחינוכי:

1. כיצד ניתן ללמד את מושג תיקון עולם בהקשר המשפטי לתלמידים בבתי ספר?
2. אילו ערכים ניתן להפיק מתפיסת חז"ל לגבי תיקון עולם וליישמם בחיי היום-יום?
3. כיצד תיקון עולם יכול לשמש כלי לחיזוק האחריות החברתית בקרב תלמידים ומורים?
4. כיצד ניתן לשלב את הערכים החברתיים של חז"ל בחינוך לאזרחות ולקיימת אחריות קהילתית?

עקרונות מרכזיים מתוך הטקסט

1. **תיקון עולם בהקשר משפטי וחברתי:**
 - « חז"ל ראו בתיקון עולם כלי לתיקון עוולות וליצירת סדר חברתי ומשפטי מתוקן.
 - « תיקוני חז"ל נועדו להבטיח יציבות חברתית ולמנוע עיוותים בעתיד.
2. **תחומים בהם פועל תיקון עולם:**
 - « התערבות משפטית בנושאים אישיים וחברתיים, כמו אישות, כלכלה, ומשפט צדק.
 - « שמירה על זכויות קבוצות מוחלשות, כגון נשים, שבויים וזקנים.
3. **האיזון בין צדק לרווחת הציבור:**
 - « חז"ל קבעו תקנות שנועדו לשמור על טובת הכלל גם במחיר של ויתור מסוים על עקרונות פרטיים.
 - « הדאגה לטובת הכלל דורשת התבוננות ארוכת טווח והשפעה מצטברת על החברה.
4. **דוגמאות בולטות לתיקוני חז"ל:**
 - « פדיון שבויים: הגבלה על כופר מוגזם כדי למנוע ניצול ולחץ כלכלי על הקהילה.
 - « פרוזבול: מנגנון שנועד להתמודד עם שנת השמיטה ולשמור על יציבות כלכלית.
 - « חתימת עדים בגט: נועדה למנוע ספקות ומחלוקות בעתיד.
5. **המגבלות המושג בתקופת חז"ל:**
 - « תיקון עולם נתפס ככלי יישומי לטובת החברה ולא כחזון קוסמי רחב.
 - « הפתרונות ניתנים במסגרת החוקית והחברתית של אותה תקופה.

תיקון עולם בתקופת ימי הביניים והקבלה

1

תורת הקבלה: פיתחה את רעיון התיקון הקוסמי, בו העולם נתפס כשרוי בגלות ופירוד, והתיקון מוביל לאיחוד ושיבה למקור. קבלת האר"י: הרחיבה את המושג, כאשר מעשי המצוות נתפסים כפעולות של תיקון ואיחוד.

הרב זקס בספרו 'לרפא עולם שבור' כותב כך:

את רעיון התיקון החורג מתיקון היחיד וסביבתו אל המציאות כולה (תיקון קוסמי) פיתחה במיוחד תורת הקבלה, ובעיקר קבלת האר"י, שבה העולם מתואר כשרוי במצב של גלות ופירוד, ולעומת זאת תיקון העולם, הלוא היא הגאולה, הוא מצב של איחוד ושיבה למקור. מעשי המצוות הנעשים בכוונה הראויה נתפסים בקבלה כמעשים של תיקון ואיחוד.

תיקון ריפוי של עולם שבור: כל מעשה דתי שאנו עושים משפיע על האקולוגיה של הבריאה הוא משיב משהו מהרמוניה האבודה שח היקום ותפקידו לסייע לאחות את השבר, מעשים מתקנים את העולם אף אם הם נראים קטנים ומקומיים.

התשובה של הקבלה הלוריאנית היא שהגאולה מתקדמת בצעדים קטנים מעשה אחר מעשה, יום אחר יום כל מעשה מתקן רסיס שבור אחד של העולם, אין דרך קיצור.

בדברי מחשבת האר"י תיקון עולם הוא רעיון מיסטי ורוחני, הוא אינו פעולה חברתית בעיני המקובלים אנו מתקנים את העולם לא בריפוי חולים ובהאכלת רעבים, תיקון עולם במובן הלוריאני עניינו הנשמה.

שאלות מפתח לדיון:

1. מהו ההבדל בין תפיסת תיקון העולם על פי הקבלה לתפיסה החברתית המודרנית?
2. מדוע, לפי הקבלה הלוריאנית, אין קיצורי דרך בתיקון העולם?

שאלות לניתוח והעמקה:

1. כיצד אפשר לשלב בין התפיסה הקבלית של תיקון עולם לבין הפעולה החברתית המעשית?
2. מה ניתן ללמוד מהרעיון של תיקון בשלבים ליישום תהליכי שינוי בחיים האישיים?
3. האם תיקון עולם במובן הרוחני יכול להשפיע גם על מציאות חיינו הפיזית?
4. מהן הסכנות בתפיסה הרוחנית של תיקון עולם לעומת תפיסה מעשית יותר?

שאלות ליישום חינוכי:

1. כיצד ניתן לחנך תלמידים לחשיבות המעשים הקטנים בתהליך התיקון?
2. אילו כלים מעשיים יכולים לסייע בחינוך לערכים של תיקון הרוח והנשמה?
3. כיצד ניתן ליצור תוכנית לימודים המחברת בין תיקון רוחני לעשייה חברתית בבית הספר?

עקרונות מרכזיים מתוך הטקסט

1. תיקון עולם כתהליך רוחני מיסטי:

- « הקבלה רואה בתיקון העולם תהליך של איחוד ושיבה למקור האלוקי, ולא רק תיקון חברתי או פיזי.
- « המצוות שנעשות בכוונה נכונה הן הכלי המרכזי לשיקום האיזון הקוסמי.

2. תיקון בשלבים ובסבלנות:

- « הקבלה הלוריאנית מדגישה כי תיקון העולם אינו מתרחש בבת אחת אלא בשלבים קטנים לאורך זמן.
- « כל מעשה, אפילו הקטן ביותר, תורם לתהליך הגאולה.

3. השפעת המעשים על הבריאה:

- « על פי הקבלה, כל מעשה דתי או רוחני משפיע על האיזון האוניברסלי של הבריאה ומסייע להשבת ההרמוניה שאבדה.
- « קיימת זיקה עמוקה בין האדם, מעשיו והעולם הרוחני.

4. הבדל בין תפיסה חברתית לרוחנית:

- « תיקון עולם במחשבת הקבלה אינו מתמקד בשינוי חברתי ישיר אלא בתיקון הנשמה והעולם הפנימי.
- « פעולות חברתיות כגון צדקה והאכלת עניים אינן נתפסות כתיקון המוחלט, אלא כחלק ממעשה רחב יותר של חיבור רוחני.

תיקון עולם בעת החדשה

ז

בעברית החדשה קיבל המושג משמעות מהפכנית ברוח ערכי הסוציאליזם, שביקשו אף הם בדרכם לשפר ולתקן את העולם. במשמעות זו הביטוי ננקט אף בידי רבים מהוגי הציונות. ואף הרב קוק ראה מגמות ציוניות-סוציאליסטיות אלו כנושאות תוכן יהודי מובהק.

שאלות מפתח לדין:

1. כיצד השתנה מושג תיקון עולם בעת החדשה לעומת התקופות הקודמות?
2. לפי הרב זקס, מדוע יש ליהדות תפקיד מרכזי בשיח על קיימות ואתיקה חברתית?

שאלות לניתוח והעמקה:

1. כיצד מתבטא הקשר בין ערכים יהודיים אוניברסליים לבין תיקון עולם בעידן המודרני?
2. האם לדעתך תיקון עולם במובנו העכשווי מצליח לשמור על הערכים היהודיים המקוריים?
3. האם קיימת סתירה בין הגישה הדתית-מסורתית לתיקון עולם לבין הגישה הסוציאליסטית-מודרנית?
4. האם ניתן לשלב את ערכי תיקון עולם המסורתיים עם ערכי תיקון עולם העכשוויים.

שאלות יישום בחינוך וחברה:

1. כיצד ניתן להטמיע את ערכי תיקון עולם בבתי ספר מודרניים?
2. באילו דרכים ניתן לשלב בין תיקון עולם לבין עשייה חברתית בבית הספר או בקהילה?
3. כיצד מחנכים יכולים לעודד תלמידים לקחת אחריות אישית וחברתית בהתאם לרעיון תיקון עולם?
4. מהי הדרך היעילה ביותר לחבר תלמידים לערכים היהודיים של צדק חברתי באמצעות תיקון עולם?

"עומדות הן על הבסיס של בקשת היושר והצדק, שבאמת הוא בעצמו דרך ה' שציווה אברהם אבינו ע"ה (עליו השלום) 'את בְּנֵי וְאֶת בָּיִתוֹ [אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה'] לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (אגרות הראי"ה א' עמ' קי"ג, ע"פ הפסוק בבראשית).

המושג תיקון עולם הפך בימינו למושג מרכזי בקרב פעילים חברתיים בישראל ובעיקר ביהדות ארה"ב, המבטא את השאיפה להפוך את העולם למקום צודק וטוב יותר. עבור יהודי ארה"ב, המושג משמש בסיס לזהות יהודית חדשה, המכונה "עמיות יהודית" (Jewish Peoplehood), המתמקדת בקשר ליהדות מתוך זהות אתנית-תרבותית ולא דווקא דתית או לאומית. Tikkun Olam נתפס כעיקרון-על הכולל מאבקים למען צדק חברתי, שוויון וקיימות, ומהווה גישה יהודית רחבה לתיקון החברה והעולם כולו.

הרב זקס בספר אחר ומוקדם יותר שלו - "רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו", מציג את "היהדות כקול של התקווה בשיחה האנושית", וכקריאה רדיקלית לאדם לקחת אחריות על עצמנו ועל הסובב אותנו, ולא להיכנע לגורמים שרירותיים (טבעיים או היסטוריים): "היחידים אינם חסרי אונים לנוכח כוחות אל-אישיים... אנו יכולים לשנות את עצמנו — [נ]עם אחרים, אנו יכולים לשנות גם את העולם".

השקפתו של הרב זקס עומדת בניגוד לתפיסה שכיחה שלפיה ענייני אקולוגיה וקיימות הם עניינים קוסמופוליטיים, 'חילוניים' ביסודם, ואינם שייכים לעולמן של הדתות בכלל, והיהדות בפרט. הם עוסקים בעולם החומרי, בנושאים מדעיים ואחרים, ואין להם נגיעה בענייני רוח ומוסר. אבל לא כך הוא. יחד עם הוגי דעות נוספים בעולם מצטרף הרב זקס לעמדה שלפיה, לא רק שלדתות יש מקום חשוב בשיח העכשווי, יש להן אפילו תרומה ייחודית וחיונית בתוכו, כדוגמת השימוש החדש שהוא ואחרים עושים במושג העתיק 'תיקון עולם'.

מבחינת הרב זקס, המאמינים באל כבורא העולם נדרשים להיות מודאגים במיוחד מהנזקים שהאנושות גורמת לבריאה, כיוון שנבראו בצלם אלוהים ומוטלת עליהם אחריות לשמור עליה. האחריות לשמירת הבריאה מקבלת ממד תאולוגי, שכן בעולם היהודי מושג המצווה וההלכה תופסים מקום מרכזי. המציאות העכשווית מחייבת מחויבות חדשה בדמות "מצוות" מודרניות, המתמקדות באתגרים אקולוגיים, כלכליים וחברתיים. בכך הופך המושג 'תיקון עולם' ממושג תאורטי לעקרון מעשי המחייב את האדם לפעול לשיפור המציאות כאן ועכשיו.

למעשה, ממושג הנושא בעיקר משמעות דתית 'תיקון העולם' על ידי הבאת באי עולם להכרה באל אחד ולמשמעויות המוסריות והרוחניות הנגזרות מכך, הוא הולך ומקבל משמעות כללית יותר, שבה התיקון הוא ביסודו תיקון מוסרי וחברתי בידי אדם.

עקרונות מרכזיים מתוך הטקסט

1. התפתחות מושג תיקון עולם בעת החדשה:

- « במעבר לעידן המודרני, המושג קיבל משמעות סוציאליסטית וציונית, ונעשה בו שימוש לצורך תיקון חברתי ומוסרי.
- « הרעיונות הללו השתלבו בתפיסה של צדק חברתי, שוויון וקיימות.

2. תיקון עולם כבסיס לזהות יהודית חדשה:

- « עבור יהודי ארה"ב, תיקון עולם מהווה עיקרון מרכזי ליצירת זהות יהודית שאינה מבוססת בהכרח על דת אלא על ערכים תרבותיים ואתיים.
- « מושג "עמיות יהודית" (Jewish Peoplehood) משמש כגשר המחבר בין הזהות היהודית לערכים אוניברסליים.

3. התפיסה של הרב קוק והרב זקס:

- « הרב קוק רואה במושג תיקון עולם חלק מהשליחות היהודית ההיסטורית, המתבטאת בעשיית צדקה ומשפט.
- « הרב זקס מדגיש את אחריות הפרט לשנות את עצמו ואת העולם, ושולל את הגישה הרואה בנושאים כמו קיימות ואקולוגיה תחום חילוני בלבד.

4. תיקון עולם כציווי דתי ומוסרי:

- « המציאות העכשווית דורשת מחויבות חדשה לעקרונות חברתיים וכלכליים, ההופכים את תיקון עולם מחזון תאורטי לפעולה מעשית.
- « היהדות מציעה תרומה ייחודית לשיח העכשווי, תוך חיבור בין ערכים מוסריים למציאות חברתית ואתגרים סביבתיים.

